

ПАРТИКУЛЯРНЕ ПРАВО УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО- КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

о. д-р Олег Хортик
Український католицький університет (Львів)

Обов'язок молитви часослова в практиці Східної Церкви

Молитва в житті християнина займає дуже важливе і ключове місце, а особливо вагомюю вона є в житті священнослужителів, як духовних провідників. Тому власне духовне життя останніх повинно бути в особливий спосіб збагачене та наповнене молитвою. В їх житті її повинно бути більше, ніж у звичайних вірних, оскільки вони в особливий спосіб посвячені на служіння Богові, тому від них й вимагається більше.

У практиці Церкви сформувалась та розвинулась особлива форма молитви монахів та духовенства, яку впорядковано в окрему книгу – молитвослов або ж часослов. Вона творить добове коло богослужінь-молитов, яке хоча формувалось в особистій практиці монахів, однак було прийняте в молитовній традиції всіх вірних, тобто також духовенства та мирян, зокрема як парафіяльні, церковні богослужіння¹. І хоча необхідність та значення молитви часослова у житті духовенства не викликає сумнівів, сьогодні залишається відкритим питання розуміння та трактування обов'язку молитись богослужіннями часослова. Тому воно досить актуальне та важливе для кожної духовної особи та тих, хто готується до цього стану. Але, щоб приступити до його розгляду, слід розпочати від витоків як самого церковного правила, так і обов'язку його молитви духовними особами.

1. Генезис та розвиток церковного правила

На сторінках Нового Завіту можна знайти безліч свідчень того, що християни дуже часто, в різну пору дня, збирались на молитву. Також і перші постанови Пастирів Церкви нормували цю сферу, вказуючи, що слід збиратись на молитву «ввечері та вранці, псалмодіючи і молячись»². В цей

спосіб формувалась певна традиція молитви протягом дня, оскільки **найважливішим** вважалось постійне спілкування та перебування з Богом. **Найбільше** в цю сферу згодом внесли монахи та пустельники, які, з огляду на свій стан та спосіб особливого богопосвяченого життя, формували та **впорядковували** тексти молитов, а також порядок їх здійснення протягом дня. В цей спосіб формувалась служба добового кола богослужінь та молитви³. До того ж ці богослужіння служились як у монастирях, так і в парафіяльних церквах. Пізніше їх названо загальною назвою «церковне правило», під яким у стислому значенні розуміють: вечірню, повечір'я, північну, утрєню і часи⁴.

Тим, хто впорядкував одну з перших книг цих богослужінь, вважається св. Сава Освячений (VI ст.)⁵, монах і пустельник, оскільки, як вже було **вказано**, осередком та центром їх практикування було монашество. Опісля **згадана** книга доповнювалась та модифікувалась, видозмінювалась і так **входила** в життя Церкви, зокрема й духовенства. Ті, кому приписують **доповнення** часослова, – це святі Іван Дамаскин та Теодор Студит. Саму **книгу** названо: на візантійському Сході – евхологіоном, а в Київській Русі, куди вона потрапила з Візантії водночас із прийняттям християнства, – часословом. Іноді його також називають молитвословом. Впродовж довгого **періоду** зміст та порядок богослужінь часослова змінювали та доповнювали **ж** у Візантії, так і на Русі⁶.

У середньовіччі практика повної молитви часослова (церковного правила) збереглась виключно в монастирях, монастирських церквах та серед монашества. Натомість на парафіях і серед духовенства практикувалась **набагато** рідше, хоча стислий обов'язок відправ цих богослужінь зберігся у дні всіх неділь і свят. Служилось їх найбільш стисло та часто у кафедральних храмах⁷, а на звичайних сільських чи віддалених парафіях (в пізніший період) – зрідка, але обов'язково у найважливіші свята. Саме такою була практика Східної Церкви впродовж століть і аж донедавна.

2. Обов'язок молитви часослова духовенством у візантійській традиції

Від самих початків духовенство очолювало і відправляло молитви у спільноті вірних у храмі. До того ж сама ідея та зміст богослужінь, в тому числі і часослова, вказує на соборне (спільне) служіння і молитву. Тому обов'язок духовенства полягав у служінні церковного правила у церкві. І цей обов'язок звичайно що був, але протривав не надто довго, оскільки в пізнішому періоді церковне правило відійшло зі щоденного служіння в

храмах та залишилось передовсім у монастирях. Саме монахи продовжили та повноцінно несли і зберігали традицію безперервної молитви, яка закладена у часослові. Натомість духовенство у Східній Церкві служило його здебільшого тільки по святах і виключно у храмі, так, як це і належало згідно із порядком богослужіння, де заклинки священника чергуються із відповідями вірних, тобто творилась спільна молитва.

У первісному східному церковному законодавстві ніде немає згадок про особистий обов'язок духовенства приватної молитви часослова. Існують лише рідкісні згадки про загальний обов'язок служіння «церковного правила» у храмах і на парафіях⁸. Ніде і ніколи церковний законодавець в першому тисячолітті не наказував та й взагалі не згадував про часослов та його щоденну молитву духовенством. Існувала тільки загальна заохота та повчання Святих Отців молитись встановленими богослужіннями, і то зазвичай не вказуючи періодичності, тобто які і скільки. Такий обов'язок покладался тільки на монахів, з відповідними інструкціями та поясненнями, зокрема які саме богослужіння слід молитись та про щоденну їх відправу (особисту). Тому й по сьогодні практика щоденної молитви часослова в некатолицьких східних Церквах та й багатьох католицьких збережена тільки в житті монастирів. Натомість духовенство служить його зазвичай тільки соборно у храмах у свята церковного року. Один із небагатьох дослідників цього питання М. Марусин вказує, що у грецьких книгах правил та у маронітській традиції такий самий щоденний чернечий обов'язок молитви церковного правила покладался і на духовенство⁹. Хоча подає тільки загальні твердження та посилання без конкретних вказівок, на яких публікаціях джерел він базувався, а це ускладнює можливість сягнути до них та проаналізувати, оскільки існувало багато версій Номоканонів, про які згадує арх. М. Марусин, подібно, як і Книг Правил. Скажімо, Номоканон при Великому Трєбнику (XV ст.) подає зовсім інше звучання правила, ніж те, яке подає вищезгаданий дослідник, а наступне згадане ним правило там взагалі відсутнє¹⁰. Можливо, він використовував більш ранні версії Номоканону. Хоча навіть цей факт вказує на неоднозначність та розбіжність норм права в ділянці обов'язку часослова в різні століття та періоди церковного життя грецької Церкви.

В свою чергу цитата відповіді папи Григорія XIII маронітському патріархові в справі щоденної молитви часослова східним духовенством (кін. XVI ст.) віддзеркалює лише розпорядження, дане стосовно латинської Церкви, оскільки на той час на Заході обов'язок щоденної молитви часослова для західного духовенства був стисло окреслений та

чітко встановлений. Тому згаданий Римський Архієрей давав відповідь, керуючись актуальною на той час практикою, уведеною в Західній Церкві. Натомість твердження М. Марусина про «очевидний обов'язок» всіх східних духовних осіб щоденно молитись часослов є занадто далеко ідущим узагальненням.

3. **Обов'язок молитви часослова серед духовенства в київській традиції**

Основним джерелом церковних норм у київській Церкві був децю зміненний Номоканон при Великому Требнику, який в слов'янській версії отримав назву Законоправильника. В ньому, як вже згадувалось, не містилось стисло визначеного обов'язку щоденної відправи церковного правила звичайним духовенством. До того ж відсутність такої практики зумовлював стан освіченості та духовного життя самого духовенства. Церковне правило служилось у храмах зрідка навіть на великі свята, та й і то здебільшого по містах.

Іншим важливим аспектом після Берестейської Унії для української католицької Церкви стали латинізуючі тенденції та впливи, що зумовлювало подальший розвиток церковного життя цієї спільноти, зокрема в літургійно-канонічній сфері. Природно, що значний тиск Латинської Церкви ввів у практику Київської католицької Церкви й обов'язок молитви церковного правила всім духовенством, зокрема щоденної та особистої (приватної) молитви часослова. На той час в Латинській Церкві вже від 1568 р. за розпорядженням папи Пія V кожен священник був зобов'язаний до щоденної молитви добового кола богослужінь¹¹, в тому числі і приватно.

Деякі письмові згадки про молитву часослова в Київській Церкві збереглись в церковних документах починаючи від XVIII ст. Так, скажімо, в пастирському посланні Атанасія Шептицького з 1716-1722 рр. дано таку настанову священникам: «...якщо ж літургісати змоги не буде, то [мають] відправляти утрено, часи й вечірню»¹². Тут вказано лише на аспект служіння церковного правила в храмі, для парафіян, що виникає із загального контексту документа. Натомість нічого не сказано про особистий обов'язок щоденної (приватної) молитви часослова духовенством. Опосередковане пояснення цього аспекту можна знайти в додатках рішень Замойського Синоду, де під час візитації серед інших питань єпископ (або візитатор) повинен був запитати пароха, чи щоденно відмовляє св. правило у призначених годинах та у якому місці¹³. Цікаво те, що питання конкретизовані виключно до

«пароха», а не до духовенства взагалі (скажімо, сотрудника і т.д.). Звідси можна припускати, що Синод цікавила відправа церковного правила тільки на парафіях, а не особисто (приватно) та й ще щоденно кожною духовною особою. Таке твердження підкріплює й той факт, що під час нарад Синоду цим питанням (часослова) взагалі не цікавились і не розглядали. Одна з чергових постанов львівського єпархіального собору 1731 р. наказувала духовенству відправляти утрєню та вечірню кожної неділі та свят на власних парафіях¹⁴, що ще раз підтверджено на єпархіальному соборі 1789 р.¹⁵

Вперше достатньо чітко і докладно про обов'язок молитви часослова священнослужителями подано в рішеннях Львівського Синоду 1891 р., де цьому питанню присвячено окрему главу. Тут спершу акцентується на монастирській традиції цієї практики та підтвердження візантійської традиції щоденної відправи церковного правила тільки у кафедральних храмах. Далі йде підтвердження попередньо викладеної української практики відправи вечірні та утрєні на звичайних парафіях у неділі та свята. Постановами цього собору у неділі та свята додатково накладався обов'язок духовенства молитись приватно усі інші обов'язкові частини часослова, а саме: повечір'я, північну і часи. Натомість у будні дні наказано щоденно молитись часослов приватно¹⁶. Зокрема, встановлювався обов'язок молитись всі обов'язкові частини часослова, тобто всі вищеперелічені (усе церковне правило: 8 богослужінь). На підставі попередньо проведеного дослідження слід ствердити, що це рішення було прийняте під виразним впливом двох факторів: 1) того, що сам митрополит Андрей був монахом, а звідси – способом його життя та монаших практик; 2) латинських практик та норм, які щораз більше поширювались в Українській католицькій Церкві. До цього моменту такої обов'язкової практики для духовенства не існувало. Ще раз цей обов'язок акцентовано митр. А. Шептицьким в особистому зверненні-поясненні з 1940 р., в якому, власне, можна чітко прослідкувати виразне перенесення монаших обов'язків молитви часослова на духовенство. В ньому митрополит вказує на щоденну молитву часослова не менш 1-2 годин, допускаючи мінімум 1,5-годинну молитву, а також можливість при необхідності замінити окремі богослужіння часослова молитвою св. Пахомія (Ісусовою Молитвою)¹⁷. При цьому він покликається на правила св. Василя Великого та інших св. отців, хоча ці правила написані виключно для монахів, а не для духовенства, стисло беручи.

Новітні постанови церковної влади в цій сфері мають виключно загальний характер. В них лише вказується необхідність, важливість та обов'язок молитов часослова, але без конкретних чітких вказівок, яких саме і як часто. Так, скажімо, II Ватиканський Собор ствердив: «Східний клир і монахи нехай відправляють богослужби (церковне правило) за приписами своїх уставів, згідно з традиціями. Ті богослужби (церковного правила) від давніших часів були в великій пошані у всіх Східних Церквах. Також і вірні, наслідуючи приклади своїх предків, нехай по змозі беруть побожну участь у цих богослужбах»¹⁸. Подібні загальні твердження знаходимо в інших соборових документах¹⁹ та катехизмі²⁰. В рішеннях ієрархії УГКЦ, починаючи від середини ХХ ст., також не знаходимо чітких вказівок та згадок про обов'язок церковного правила. Хоча події II Ватиканського Собору та проголошення східного кодексу вимагали перегляду та встановлення однозначних та чітких норм і вказівок у цій матерії.

Кодекс Канонів Східних Церков також не дає однозначності, оскільки один з його основних принципів – надання можливості кожній католицькій східній Церкві самостійно вирішувати питання свого церковного життя, зокрема в літургійно-обрядовій сфері. Тому тут знаходимо загальне твердження: «Усі священнослужителі повинні служити церковне правило відповідно до партикулярного права Церкви свого права»²¹. Твердження кодексу дуже абстрактне і загальне. В ньому лишень стверджується обов'язок духовенства служити церковне правило, але немає однозначності щодо питання, коли, скільки і як. Ці вказівки повинен подати Синод Єпископів або принаймні кожен єпархіальний єпископ у своїй єпархії зокрема, поки не буде загального (докладного) розпорядження в цьому питанні. Тому власне існують розбіжності та непорозуміння серед духовенства. Деякі єпархіальні єпископи взагалі не вникають в особливості цього питання, деякі подають лише усні розпорядження розуміння та трактування цієї сфери. Так, наприклад, на єпархіальному соборі Тернопільсько-Зборівської єпархії у 2001 році висувався проект конкретних рішень та вказівок для духовенства цієї єпархії в сфері обов'язку щоденної та особистої молитви часослова. В ньому, зокрема, планувалось: «Кожний священнослужитель єпархії зобов'язаний до щоденної відправи церковного правила. Невиконання цього припису є тяжким гріхом. [...] Кожний священнослужитель зобов'язаний щоденно служити церковне правило близько години часу, зокрема утренью та вечірню...»²². Однак цей проект не пройшов затвердження єпархіальним єпископом, і, як стверджує канцлер

40 цієї ж єпархії, владика ніколи не підписував і не видавав подібних розпоряджень²³. У цьому проекті зібрано усю спадщину Церкви: і візантійсько-українську, і латинську.

Каноністи по-різному оцінюють та трактують запис східного кодексу про обов'язок служіння церковного правила, що ще раз підтверджує неоднозначність та розбіжність стосовно цього питання в Східних Церквах та вплив різних чинників на практику Української католицької Церкви. Так, скажімо, В. Поспішіл вказує, що її впроваджено «як обов'язкову в різному ступені у деяких католицьких східних громадах під впливом Латинської Церкви»²⁴. Натомість С. Мудрий акцентує на стислому обов'язку молитись часослов щоденно і мінімум годину часу²⁵. Інший відомий каноніст вказує на обов'язок дотримуватись східної традиції та трактувати її в давньому, первісному значенні, без застосування латинських нашарувань²⁶. Якою була ця первісна східна традиція, ми вже подали на початку цього дослідження. Власне до повернення саме до такої, урочистої форми служіння церковного правила закликає східний кодекс²⁷, а додатково роз'яснює та трактує інший документ Апостольської Столиці²⁸. Тобто акцент у служінні церковного правила в Східних Церквах покладался на спільній, урочистій відправі, і таким він залишився донині. І саме таке розуміння було закладено в основу згаданої норми східного кодексу, яка стосується служіння церковного правила. У цьому ж ключі слід трактувати та розуміти обов'язок духовенства служити церковне правило²⁹, тобто служити його на своїх парафіях чи місцях, куди вони призначені. Саме в такому ключі це трактує і Конгрегація Східних Церков, пояснюючи цей запис³⁰. Законодавець (у східному кодексі) вказує на відновлення та введення у практику служіння церковного правила на парафіях, оскільки це була від самого початку молитва спільноти, на що вказує і сам зміст та ідея тих чи інших богослужінь часослова. Причому завдання кожної Церкви *sui iuris* визначити обсяг та періодичність відправ в залежності від традиції та звичаїв кожної Східної католицької Церкви, беручи до уваги актуальний стан, потреби та можливості (зокрема духовенства).

У вищенаведених церковних документах новітньої доби ніде не згадується про щоденну молитву часослова, хоча із загального контексту можна зробити висновки до заохоти щоденного служіння церковного правила якщо не урочисто, то хоча б індивідуально. Тобто, офіційно – існує лише загальне встановлення обов'язку служити церковне правило, що й констатує згаданий канон східного кодексу. Сучасне трактування,

що здебільшого побутує в думці українського католицького духовенства, зокрема ієрархів, про обов'язок щоденної відправи часослова та ще й з окресленим часом цілковито базується на традиції та нормах латинської Церкви, де впродовж століть створено відповідну зобов'язуючу (правову) базу з чітко означеними вказівками та поясненнями. Останні з них – це латинський кодекс, який чітко вказує на обов'язок латинського духовенства щоденно молитись часослов (бreviар)³¹. Натомість у поясненні до нього, даному у відповідь на запит латинського духовенства стосовно того, в якому обсязі щоденно молитись літургію годин (відповідник церковного правила), було зазначено, що слід молитись часослов не менше однієї години на день, до того ж згадану «годину молитви» слід розуміти не менше як 45 хвилин³².

До того ж слід звернути увагу на загальний контекст літургічних норм східного кодексу, щоб виходячи з нього можна було трактувати обов'язок служити церковне правило. В одному із чергових канонів східного кодексу законодавець говорить про обов'язок служіння св. Літургії, причому вказує на заохоту «навіть щоденної відправи»³³. Звідси, якщо таку святу і важливу справу, як Божественна Літургія, лише заохочується служити щоденно, то як можна трактувати як обов'язкове щоденне служіння церковного правила, яке в порівнянні з Літургією є менш цінне і важливе? Це означає, що законодавець не мав на меті зобов'язувати східне духовенство до щоденної відправи часослова, оскільки навіть не згадує про заохоту, як це робить у випадку Служби Божої.

В Інструкції Конгрегації для Східних Церков з 1996 р. про точніше розуміння обов'язку духовенства служити церковне правило сказано: «Якщо з об'єктивних причин неможливо здійснювати спільну відправу, духовні особи повинні принаймні індивідуально молитися священними текстами церковного правила»³⁴. Натомість інші практичні і докладніші приписи в цій сфері повинна подати ієрархія Церкви свого права, враховуючи сучасну ситуацію, обставини та реальні можливості духовенства³⁵. Тобто цим вказано на необхідність перегляду та пристосування традиції Церкви до сучасного стану та обставин церковної спільноти, зокрема священнослужителів, які не раз обтяжені багатьма іншими обов'язками, окрім парафіяльних, суспільних та сімейних. Слід також пам'ятати, що згадана *Інструкція* має рекомендаційний характер, тому в ній не зобов'язується, не наказується, а просто рекомендується Церквам *sui iuris* ввести практику спільного або ж індивідуального служіння духовними особами церковного правила³⁶. Вона пояснює або ж уточнює запис східного

42 кодексу в ключі правильного розуміння запису кан. 377. Стан церковного правила, який сформувався в першому тисячолітті, не завжди реальний до практикування та застосування сьогодні. Хоча звичайно нічим не можна виправдати легковажність, навмисне занедбання та духовне ліниство духовної особи, яка, маючи можливість молитись часослов, сама свідомо від цього відходить і зневажає цю віками освячену практику. Її вагомість та значення неможливо оцінити та достатньо висловити. Про це маємо безліч настанов та повчань св. отців, вчителів Церкви, ієрархів. Проте слід зважати і на актуальний стан речей.

Вирішальним в цій ділянці для Української Греко-католицької Церкви стало недавнє проголошення та введення в дію норм партикулярного права³⁷, серед яких присутній окремий канон, який в загальному вирішує питання розуміння та трактування обов'язку духовенства молитись церковне правило. Він є тим згаданим східним кодексом уточненням та рішенням для духовенства УГКЦ: «Усі священнослужителі зобов'язані служити церковне правило щодня публічно або приватно, хіба що якась поважна причина звільнить їх від цього обов'язку»³⁸. Цим вирішено перше ключове питання – обов'язок молитись церковне правило щодня. Оскільки використано загальне формулювання «церковне правило», то це означає, що слід молитись всі вісім основних частин часослова (вечірню, повечір'я, північну, утрению і часи). Виникає питання реальної можливості щоденно кожною духовною особою (починаючи від патріарха, єпископів, священників і закінчуючи дияконами) дійсно помолитись абсолютно все, ціле «церковне правило»? і чи дійсно так було, є і буде? Чи не слід було взяти до уваги дійсні можливості духовенства, зважаючи на не раз дуже широкі душпастирські, парафіяльні, єпархіальні, церковні, сімейні, а іноді і суспільні обов'язки? Сьогоднішні умови і ситуація духовних осіб кардинально відрізняються від тих, які існували в перших п'яти століттях. Церковне законодавство тому і розвивається, змінюється та переглядається, щоб взяти до уваги актуальний стан речей, умов та можливостей, в яких проживає той чи інший вірний. Благо, що хоч не додано давнього припису Львівського Синоду про санкцію тяжкого гріха та уведено клявзулу³⁹, яка за певних обставин звільняє від обов'язку щоденної відправи церковного правила взагалі або ж тільки від якоїсь його частини. Саме в такому ключі слід розуміти цей запис і формулювання Канонів Партикулярного Права. Тобто якщо якісь важливі обов'язки, обставини або ситуація стали причиною невиконання обов'язку молитви усього правила чи якоїсь частини (однієї чи кількох), то це не буде ні правовою, ні моральною провиною. Іншими

словами, це не буде ні порушенням закону, ні гріхом взагалі (ні важким, ні легким). На питання, що слід розуміти під поняттям «поважна причина», однозначно в нашій церковній практиці відповісти важко. Можна, однак, звернутись до загального церковного трактування, поданого для латинників, застосовуючи санкціоновану церковним правом практику взаємного доповнення у випадках браку конкретних вирішень в католицьких Церквах, зважаючи також на те, що це стосується суто підходу, трактування, розуміння, а не якихось рішень чи норм. Так, один з останніх документів Апостольської Столиці, який говорить про обов'язок латинського духовенства молитись літургію годин (церковного правила), дає пояснення «поважної причини», яка виправдовує його повне або часткове невиконання. В ньому подано теж конкретні приклади і перелік можливих причин. Серед них: слабке здоров'я (погане самопочуття), душпастирська праця, діла милосердя, втома; зокрема кількаразове служіння Літургії, кількаразове проповідання, кількогодинна сповідь, і з огляду на це відчуття втоми⁴⁰. Не класифікується в цьому випадку: незначна невігода, тобто незначна незручність чи обтяжливість виконання цього обов'язку, неконечний відпочинок, звичайне лінивство.

При актуальному звучанні (дуже загальне) вищезгаданої норми партикулярного права УГКЦ, кожен єпархіальний єпископ може для власного духовенства видати уточнюючі вказівки, пояснюючи, що слід розуміти під формулюванням «церковне правило», тобто конкретно вказати, які саме частини часослова слід молитись обов'язково (напр., тільки вечірню і утрєню тощо). В такому значенні це не буде порушенням ні норм східного кодексу, ні норм партикулярного права УГКЦ, оскільки буде звичайним уточненням більш загального закону, яке так необхідне для духовенства.

5. Моральний аспект обов'язку молитви часослова

Ще одним важливим аспектом сучасного стану обов'язку духовенства молитись церковне правило є питання наслідку невиконання цієї норми, і то передовсім моральної відповідальності, оскільки юридична не викликає особливих запитань. Під правовим оглядом невиконання будь-якого обов'язку становить порушення норми права, тобто має місце порушення закону, хоча звичайно конкретно зобов'язуючі норми⁴¹ не містять юридичних забезпечень та не передбачають конкретної відповідальності. Це скоріш моральна площина провини та відповідальності.

У світі екзистенційного стану церковного законодавства та духовної сутності Церкви відповідальність кожного вірного завжди пролягає

44 крізь духовну та моральну площину. Кожне недотримання закону є не тільки порушенням закону, але й гріхом. Тому також і у випадку цього обов'язку завжди постає питання моральної відповідальності за недотримання духовенством обов'язку молитви церковного правила. Слід відразу зазначити, що такий (казуїстичний) підхід ніколи не властивий східній Церкві, її духовності, богослов'ю, зокрема моральному богослов'ю. Проте, оскільки УГКЦ тривалий період знаходилась під значним впливом та детермінацією Латинської Церкви, зрозуміло, що такий спосіб підходу вкрався і до нас. Яскравим прикладом цього є рішення Львівського Синоду 1891 р., який наказав молитись часослов під санкцією тяжкого (смертного) гріха⁴². Це було виразним наслідком рішень та практик, уведених в Латинській Церкві, де пропуск хоча б найменшої частини часослова (напр., відповідника нашого Часу) вважався тяжким гріхом⁴³. А в дослівному звучанні «хоча б однієї з 8-ми частин» часослова. Ідентичний запис та попередження знаходимо і в рішеннях згаданого Львівського Синоду. Щоправда, тоді пропуск хоча б однієї з 8-ми частин часослова вважався важким гріхом в будь-якому випадку, зокрема у випадку, коли духовна особа навмисне полишила чи занедбала цей обов'язок через легковажність і лінивість⁴⁴. Користуючись цими вказівками, деякі єпископи і сьогодні вказують на цю моральну відповідальність. Хоча у світлі східної практики, актуальних правових норм Церкви та морального богослов'я таке трактування і підхід викликають значні сумніви. Насамперед слід пам'ятати, що наслідок тяжкого гріха потягають тільки Божі заповіді та будь-які аспекти пов'язані з ними⁴⁵. А даний обов'язок молитись церковне правило стосується виключно матерії традиції та того, що виключно походить з установи Церкви і її практик. По-друге, згідно із церковною практикою та традицією проголошувати щось під санкцією тяжкого гріха завжди приймалось найвищою церковною владою, тобто Римським Архієреєм враз із Колегією Єпископів, що має місце на Вселенських Соборах. Прикладом цього є правило, прийняте на Тридентському Соборі, яким на кожного вірного накладався обов'язок в неділю і свята вислухати Службу Богу під санкцією тяжкого гріха. Але слід пам'ятати, що це також стосувалось сфери однієї із 10-ти заповідей Божих (3-ої). Подібний підхід мав місце і в східній практиці, коли вводилась санкція важкої моральної відповідальності за дії, що суперечать церковним постановам, прийнятими єпископами на Вселенських Соборах. Питання – чи може якась помісна Церква самостійно тільки для себе визначити щось тяжким гріхом, тим більше, якщо це не згідно з її традицією і духом? А також: якщо ніколи і ніде не зобов'язували щоденно служити Літургію⁴⁶ під

санкцією тяжкого гріха (яка в порівнянні з церковним правилом становить важливішу сферу), то як тоді в цей спосіб можна трактувати обов'язок церковного правила (яке менш важливе)?

Один із відомих каноністів східного права вказує на необхідність відійти від такого підходу, чужого для Східних Церков, та заперечно висловлюється стосовно трактування обов'язку молитви часослова східним духовенством під санкцією тяжкого гріха⁴⁷. Подібну думку висловив й інший визначний каноніст проф. С. Мудрий під час розмови з нагоди урочистої академії, приуроченої до п'ятої річниці заснування Інституту Церковного Права УКУ⁴⁸.

Іншим важливим аспектом є моральні категорії розрізнення тяжкого гріха. Для його скоєння потрібно, щоб одночасно мали місце три обставини: дуже поважна сфера, повне усвідомлення та цілковита згода⁴⁹. Якби не мала місця хоча б одна з перелічених трьох обставин – це не можна кваліфікувати як тяжкий гріх. Обов'язок часослова не походить зі сфери Божого права та не становить «дуже поважної сфери». Тому, щоб обов'язок духовенства молитись щоденно часослов можна було кваліфікувати як морально важке зло, повинен бути дійсно дуже поважний випадок. Тобто коли особа, що зобов'язана до цього, свідомо і добровільно занедбує, полишає, легковажить собі його або допускається цього з лінивства⁵⁰, причому систематично і перманентно. В переконанні сучасних моралістів та в світлі ідей II Ватиканського Собору побутує твердження полишення давнього, занадто скрайного та ригористичного підходу в моральному оцінюванні дій. Це базується на глибшому духовному усвідомленні, що тяжкий (смертний) гріх – насправді дуже поважна і складна сфера, яка не дозволяє досягнути спасіння⁵¹. Подібну постсоборову практику застосовує навіть Латинська Церква, яка тепер значно відповідальніше підходить до трактування поняття тяжкого гріха, зокрема в питанні обов'язку молитви Літургії годин своїм духовенством⁵².

Висновки

У східній традиції формально не існувало щоденної практики молитви часослова звичайним духовенством приватно і в повному обсязі, а тим більше в практиці київської Церкви. Церковне правило первинно має закладену ідею та концепцію соборного служіння в храмах. Обов'язок щоденної приватної молитви часослова в повному обсязі та під санкцією тяжкого гріха був введений в УГКЦ під впливом латинської традиції. Новітні рішення найвищої церковної влади вказують на необхідність

46 збереження, пристосування та повернення до первинних практик кожної Церкви, про що зазначено як в ККСЦ, так і в Інструкції Конгрегації Східних Церков. Недавно введені в життя норми партикулярного права УГКЦ вказують на обов'язок духовенства щоденно молитись церковне правило. Цей обов'язок охоплює всі основні частини часослова. Немає санкції тяжкого гріха за недотримання цього обов'язку, хіба що в дуже важких випадках занедбання і легковажності. Якщо духовна особа не помолилась якоїсь частини часослова або навіть повного правила в якомусь конкретному дні з причин інших важливих обов'язків чи дійсної втоми, тоді вона не порушила норм ні церковного, ні морального права.

1 Пор.: М. Арранц. Как молились Богу древние византийцы. Суточный круг богослужений по древним спискам византийского евология. – Ленинград, 1979. – Passim.

2 Constitutiones apostolorum II. – С. 59, 2.

3 Див.: R. F. Taft. La liturgia delle ore in oriente e occidente. Le origini dell'ufficio divino e il suo significato per oggi. – Roma, 2001. – P. 270.

4 Пор.: М. Марусин. Божественна літургія. – Рим, 1992. – С. 311.

5 Див.: Часослов // Энциклопедический словарь / Под. ред. Ф. А. Брокгауза, И. А. Ефронъ. – Мультимедийное издание, 2003.

6 Там само.

7 Див.: Taft. La liturgia delle ore in oriente e occidente. – P. 336, 337.

8 Пор.: М. Марусин. Божественна літургія. – С. 322, 323. Тут М. Марусин вказує також на закони імператора Юстиніана, який наказував духовенству молитись; а в загальному контексті можна здогадуватись, що йдеться про служіння „церковного правила” в сучасному його значенні. Однак тут абсолютно не згадується і не йдеться про щоденну, а тим більше приватну молитву цих богослужінь духовенством.

9 Там само. – С. 323, 324.

10 Див.: Номоканон при Великом Трєбникє / Комментарии и объяснения А. Павлова. – М., 1897. – С. 218, 219.

11 Пор.: Часослов // Энциклопедический словарь / Под. ред. Ф. А. Брокгауза, И. А. Ефронъ. – Мультимедийное издание, 2003.

12 Пастырське послання Атанасія Шептицького духовенству та вірним // Собори Львівської єпархії XVI-XVIII ст. / Упор. І. Скочиляс. – Львів, 2006. – С. 135.

13 Інформаційні питання під час візитації // Провінційний Синод у Замості 1720 р.: Постанови. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 277.

14 Конституції єпархіального собору 1731 р. // Собори Львівської єпархії. – С. 256.

15 Правила та постанови єпархіального собору в Кам'янці-Подільському, 07.07.1789 р. // Собори Львівської єпархії. – С. 332.

16 Чинности и рішення руского провінційального собора въ Галичині отбувшого ся во Львові въ році 1881. – Львовъ, 1896. – С. 119.

17 Див.: А. Шептицький. Про церковне правило // Діяння і постанови львівських архієпархіальних соборів 1940-43 рр. під проводом слуги Божого митрополита Андрея Шептицького. – Вінніпег, 1984. – С. 9.

18 Декрет про Східні Католицькі Церкви. – №. 22 // Документи II Ватиканського Собору: Конституції, декрети, декларації. – Львів, 1996.

- 19 Конституція про літургію. – № 86, 96, 100; Декрет про обов'язки духовенства. – № 5.
- 20 ККЦ. – № 1175, 2698.
- 21 ККСЦ. – Кан. 377.
- 22 Перший епархіальний собор // Божий Сіяч. – 2001. – № 2. – С. 5.
- 23 Усна розмова з канцлером Тернопільсько-Зборівської єпархії (відбулась в листопаді 2005 р.).
- 24 В. Поспішл. Східне католицьке церковне право. – Львів, 2006. – С. 186.
- 25 Див.: С. Мудрий. Короткий коментар Кодексу Канонів Східних Церков. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 361.
- 26 Див.: G. Nedungatt. Clerics // A Guide to the Eastern Code. A commentary on The Code of Canons of the Eastern Churches / Ed. by G. Nedungatt. – Rome, 2002. – P. 305.
- 27 ККСЦ. – Кан.: 199 §2, 377, 473.
- 28 Конгрегація у справах Східних Церков. Інструкція застосування літургійних приписів Кодексу Канонів Східних Церков. – Львів, 1998. – № 98.
- 29 ККСЦ. – Кан. 377.
- 30 Інструкція застосування літургійних приписів. – № 99.
- 31 СІС. – Кан. 276 §2, п.3.
- 32 На жаль, не вдалось знайти сам текст документа, зокрема для подачі його бібліографічних даних.
- 33 ККСЦ. – Кан. 378.
- 34 Інструкція застосування літургійних приписів. – № 99.
- 35 Там само.
- 36 Пор.: Commento al Codice dei Canoni delle Chiese Orientali / A cura di P. V. Pinto. – Citta del Vaticano, 2001. – P. 331.
- 37 Бл. Любомир Гузар. Декрет за вих. № Р-07/529 від 12.12.2007 // Вісник Клево-Галицького верховного архієпископства. – 2007. – № 4. – С. 52.
- 38 Канони партикулярного права УГКЦ: Кан. 56 // Благовісник верховного архієпископа УГКЦ. – 2001. – № 1.
- 39 Йдеться про формулювання кан. 56 КПП УГКЦ: „хіба що якась поважна причина звільнить їх від цього обов'язку”.
- 40 Congregatio de Culto Divino et Disciplina Sacramentorum. Responsa ad quaestiones circa obligationem persolvendi Liturgiam Horarum, 15. 11. 2000 // http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/ccdds/documents/rc_con_ccdds_doc_20001205_liturgia_horarum_lt.html переглянуто 28. 01. 2008.
- 41 ККСЦ. – Кан. 377; КПП УГКЦ. – Кан. 56.
- 42 Чинности и рішення руского провінціального собора в Галичині отбувшого ся во Львові вь році 1881. – С. 120.
- 43 Див.: Часослов // Энциклопедический словарь / Под. ред. Ф. А. Брокгауэ, И. А. Ефронь.
- 44 Чинности и рішення руского провінціального собора в Галичині отбувшого ся во Львові вь році 1881. – С. 120.
- 45 ККЦ. – № 1858, 1859.
- 46 Зокрема див.: ККСЦ. – Кан. 378.
- 47 Пор.: Nedungatt. Clerics // A Guide to the Eastern Code. – P. 305.
- 48 Усна відповідь, конкретно на це питання, прозвучала в УКУ на засіданні каноністів УГКЦ (грудень 2005 р.), на якому був присутній і автор цієї статті.
- 49 ККЦ. – № 1857.

50 Пор.: S. Olejnik. *Teologia moralna*. – Т. 3: *Wartościowanie moralne*. – Warszawa, 1988. – S. 231.

51 Див.: ККЦ. – № 1861; також Olejnik. *Teologia moralna*. – Т. 3. – S. 232.

52 Див.: *Congregatio de Culto Divino et Disciplina Sacramentorum. Responsa ad quaestiones circa obligationem persolvendi Liturgiam Horarum*, 15. 11. 2000.

Література:

1. Арранц М. Как молились Богу древние византийцы. Суточный круг богослужений по древним спискам византийского евхология. – Ленинград, 1979.

2. Декрет Блаженнішого Любомира, яким проголошує Канони Партикулярного Права // *Вісник Києво-Галицького верховного архієпископства*. – 2007. – № 4. – С. 52.

3. Документи II Ватиканського Собору: Конституції, декрети, декларації. – Львів, 1996.

4. Канони партикулярного права УГКЦ // *Благовісник верховного архієпископа УГКЦ*. – 2001. – № 1. – С. 104-130.

5. Катехизм Католицької Церкви. – Львів, 1999.

6. Книга правилъ святыхъ апостолъ, святыхъ соборовъ вселенскихъ и помьстныхъ и святыхъ отецъ. – М.: Издание Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, 1992.

7. Кодекс Канонів Східних Церков. – Рим, 1993.

8. Конгрегація у справах Східних Церков. Інструкція застосування літургійних приписів Кодексу Канонів Східних Церков. – Львів, 1998.

9. Марусин М. Божественна літургія. – Рим, 1992.

10. Мудрий С. Короткий коментар Кодексу Канонів Східних Церков. – Івано-Франківськ, 2002.

11. Номоканон при Великом Требнике / Комментарии и объяснения А. Павлова. – М., 1897.

12. Перший єпархіальний собор // *Божий Сяч*. – 2001. – № 2. – С. 4, 5.

13. Поспішл В. Східне католицьке церковне право. – Львів, 2006.

14. Провінційний Синод у Замості 1720 р.: Постанови. – Івано-Франківськ, 2006.

15. Собори Львівської єпархії XVI-XVIII ст. / Упор. І. Скочиляс. – Львів, 2006.

16. Часослов // *Энциклопедический словарь* / Под. ред. Ф. А. Брокгауза, И. А. Ефронъ. – мультимедийное издание, 2003.

17. Чинности и рішення руского провінціального собора въ Галичині отбувшого ся во Львові въ році 1881. – Львовъ, 1896.

18. Шептицький А. Про церковне правило // Діяння і постанови львівських архієпархіальних соборів 1940-43 рр. під проводом слуги Божого митрополита Андрея Шептицького. – Вінніпер, 1984.

19. Codex Iuris Canonici / Auctoritate Ioannis Pauli pp. II promulgatus. – Libreria Editrice Vaticana, 1983.

20. Commento al Codice dei Canoni delle Chiese Orientali / A cura di P. V. Pinto. – Citta del Vaticano, 2001.

21. Congregatio de Culto Divino et Disciplina Sacramentorum. Responsa ad quaestiones circa obligationem persolvendi Liturgiam Horarum, 15. 11. 2000 // http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/ccdds/documents/rc_con_ccdds_doc_20001205_liturgia_horarum_lt.html (переглянуто 28. 01. 2008).

22. Nedungatt G. Clerics // A Guide to the Eastern Code. A commentary on The Code of Canons the Eastern Churches / Ed. by G. Nedungatt. – Rome, 2002.

23. Olejnik S. Teologia moralna. – T. 3: Wartościowanie moralne. – Warszawa, 1988.

24. Taft R. F. La liturgia delle ore in oriente e occidente. Le origini dell'ufficio divino e il suo significato per oggi. – Roma, 2001.